

білоруській книжній мові, що виконувала тоді в Україні функцію літературної («блаженство», «мѣста» в значенні «міста», «гетман», «шляхта», «в'язней» та ін.). Ці спостереження дають можливість поставити питання про причетність «Історії...» до української літератури.

Уривок з трактату «Списаніє против люторов» передруковано В. П. Колосовою за виданням А. Попова: Укр. література XIV—XVI... С. 194—198, 546.

Автор «славного трактату» Петро Скарга (1536—1612) був одним з найталановитіших письменників давньої Польщі. Цей блискучий стиліст творив як сучасниками насамперед як проповідник та агіограф. Грунтовно дослідивши свого часу українські переклади «Житій святих» П. Скарги, М. К. Гудзій зробив цінні спостереження і над впливом його на стиль українського проповідництва XVII ст.: *Гудзій Н. К.* Переводи «Żywotów Świętych» Петра Скарги в юго-западної Руси. К., 1917. С. 6—8.

«Протипапський памфлет» про Петра Гугнівого і «папіссу» став темою спеціальної статті, автор котрої спробував розшукати «фольклорні джерела твору»: *Яременко П. К.* До питання про українсько-слов'янські літературні взаємини у XVI ст. (Український антикатолицький памфлет кінця XVI ст. «Слово... о папах блудных, Петре Гугнивом, и яко жонка нечистая папою бысть») // Філологічний збірник. К., 1958. С. 203—210.

Новітє перевидавання частини цього памфлету В. П. Колосовою за виданням А. Попова: Укр. література XIV—XVI... С. 192—193, 546.

У тексті розділу вимагають «прояснення» такі посилання: Сочинения князя Курбского / Изд. Г. З. Кунцевича. СПб., 1914. Т. 1. Сочинения оригинальные (Русская историческая библиотека. Т. 31); *Драгоманов М. П.* Передне слово // Громада. Женева, 1878. С. 6—8; передруковано: *Драгоманов М. П.* Вибране. К., 1991. С. 286—288; К літературної діяльності мниха Кам'яничина Исаяи / Сообщениє Д. И. Абрамовича. СПб., 1913 (Памятники древней письменности и искусства. № 181); *Петров Н. И.* Западнорусские полемические сочинения XVI века // Труды Киев. духовной академии. 1894. № 2. С. 154—186; Списаніє против люторов в двух редакциях // ППЛ. 1903. Кн. 3. Стб. 47—182; Полемическое сочинение против протестантов (нач. 2-й половины XVI ст.). Против повести нынешних безбожных еретиков, што поведают не молитися ангелом, ни апостолом, ни пречистою Богородици и ни которому светому, и ни всем святым; а ни закона хрестиянского не исповедуют, ни апостольского учения и всех святых святителей и преподобных отец, и уставы законныя отлагают // Архив Юго-Западной России, издаваемый комиссиею для разбора древних актов, состоящей при киевском, подольском и волянском генерал-губернаторе. К., 1914. Ч. 1. Т. 8. Вып. 1. С. 3—44; Послание до латин из их же книг 1582 года // ППЛ. 1903. Кн. 3. Стб. 1123—1148, 1305—1308.

Початок нової літератури. Герасим Смотрицький і Василь Острозький

На кількох сторінках, присвячених Герасимові Смотрицькому-прозаїку, Грушевський створює колоритний образ «українського Рабле» — і це порівняння дуже влучне, бо йдеться не лише про певні паралелі в стилі «медонського кюре» і ректора острозької школи, а й про справді близькі риси світогляду і життєвої вдачі. Мабуть, не треба пояснювати, що мова не про самих письменників, а про ті образи оповідачів, що їх вони пропонують читачам у своїх творах. Оскільки ж стиль «веселої балаканини», введений у друковану літературу Герасимом Смотрицьким, уже знайомий читачеві з розгляду листа Філона Кміти Чорнобильського (т. 5, ч. 1), вини-

кає — через «Промову Мелешки», до котрої ще дійде черга у кінці даної частини тому,— певна історико-літературна перспектива і до «Гребінки та Квітки в їх апострофах до читача!»

Методологічно важлива думка Грушевського, що «хаотичність старого викладу» пов'язана, кажучи сучасною мовою, з настановою на усне сприймання тексту. Це багато що пояснює і в побудові прозових творів послідовників Герасима Смотрицького, а також нагадує про необхідність почати нарешті вивчення традицій українського народного красномовства, що відбилися в цих творах давнього письменства

Уривки «Календаря римського нового» за виданням С. Т. Голубева передруковано О. І. Білецьким: *Білецький. Хрестоматія..* С. 112–118. Повне новітнє перевидання брошури за першодруком, відомим тепер у двох примірниках, виконано В. П. Колосовою: *Укр. література XIV–XVI...* С. 212–234, 548–550.

Бібліографія: *Махновець. Давня...* С. 544–546. Див. також оглядові праці: *Яременко П. К. Герасим Смотрицький // РЛ. 1960. № 5. С. 57–68; Колосова В. П. Идеологические предпосылки деятельности острожского кружка (Герасим Смотрицкий как редактор-полемист) // ФЧ 1981. М., 1985. С. 84–90.*

Повторену Грушевським у дуже обережній формі гіпотезу про отождошення острожського письменника Василя з «паном Василем, намісником суразьким» у наш час рішуче захищає І. З. Мицько, котрий ідентифікує обох з Василем Андрійовичем Малюшинським, шляхтичем з оточення князя К. Острозького: саме він був «суразьким старостою», а до того ж «стрітеlem» острожського шпитало. І. З. Мицько підтримує також гіпотезу про атрибуцію Василю Суразькому підготовки до друку анонімного видання «Маргарита» Іоанна Златоуста (Острог, 1595), яку приймають і автори каталогу українських стародруків (*Запаско, Ісаєвич. Пам'ятки...* С. 31. № 41). І. З. Мицько бачить у полемісті й автора післямови до «Правила істинного живота християнського» (Острог, 1598): *Мицько І. З. Украинский писатель-полемист Василий Суражский — сподвижник Ивана Федорова // ФЧ 1979. М., 1982. С. 18–23.*

Додатковий аргумент (за чи проти) при вирішенні питання про атрибуцію усіх цих творів (трактату, передмови до «Маргарита» та післямов) могло б дати стилістичне зіставлення цих творів між собою, а також з іншою літературною продукцією острожського гуртка, але тут на заваді стане досить невиразна індивідуальна забарвленість стилю трактату.

Важливу проблему своєрідності богословської позиції Василя Острозького порушено в статті: *Паславский И. В. К вопросу о философских взглядах деятелей Острожской академии (Идеи неоплатонизма в произведениях Василия Суражского и Клерика Острожского) // ФЧ 1981. С. 76–83.* Розвідка ґрунтується на одній цитаті з Клерика Острозького і на трьох — з трактату Василя Острозького. Автор зазначає, що в Острозі при всій повазі до Аристотеля «середньовічні «перипатетичні» системи усього роду рішуче відкидалися», а Василь Острозький «критикував католицьких богословів перш за все за надмірне (?) маніпулювання авторитетом Стагірита». Але наведена на підтримку цієї думки цитата свідчить, що цей православний богослов ставився до аристотелізму з такою ж ворожістю, як і Іван Вишеньський: «И ни которое учение в них, ни человеческое, ани божественное, твердо быти мнится, если не Аристотелскими силлогизмами ствердят є» (с. 77). Друга думка автора є розв'язком давно вже зробленого в науці спостереження про вплив на українських книжників Псевдо-Діонісія Ареопігита (див. хоч би в т. 5, ч. 1 коментованої праці). Проте висновки автора з посилань на Ареопігита острожських книжників не

відповідають фактам. Справді, Клірик Острозький «наводить слова Ареопагіта про те, що сутність божества «ани вимовити, ани ведати не есть речь можна» (с. 81). Проте це ідея православна — постулат неможливості пізнання сутності Божої, що «вище всякого пізнання не тільки людей, але й ангелів» (Пространный христіанский катехизис... М., 1842. С. 25). Католики ж, навпаки, постулюють, що Бог є «познаваемий розумом». Таким чином, справа не в тому, що «острозькі вчені слідом за Псевдо-Діонісієм відкидають так зване позитивне богослов'я як метод пізнання «вищої сили», а в тому, що послання на нього допомагають їм заперечувати саме католицьке «позитивне богослов'я»

Далі читаємо, що «В. Суразький повністю приймає неоплатонічну інтерпретацію, за якою сутність вищої істоти розуміється як нескінченне єдине начало, без котрого і поза котрим нічого не існує». А ця його позиція «означала помітний відхід від церковної персоніфікації (?) бога і примітивних уявлень (чих? — С. Р.) про нього... Тлумачення В. Суразького давали значний поштовх для розвитку пантеїстичних уявлень. Уже у нього самого знаходимо думку, що бог «везде бо есть і все наполняет» (с. 81). Проте Василь тут викладає не що інше, як загальнохристіанський (і православний, і католицький, зокрема) постулат «всюдисутності Божої». До речі, на початку свого трактату Василь якраз рішуче заперечує пантеїзм («почитаніє многобожля»).

У рецензії на монографію І. В. Паславського «З історії розвитку філософських ідей на Україні в кінці XVI — першій третині XVII ст.» (К., 1984) Я. Д. Ісаєвич зазначає: «Інколи йдеться про «пантеїзм», «гуманізм», «реформацію» в тих випадках, коли можна стверджувати лише наявність відповідних тенденцій, елементів, зародкових форм ідеології» (РЛ. 1986. № 10. С. 75). Невтомний дослідник історії української культури висловився тут надто вже делікатно. Пора вже нарешті перестати плутати грішне з праведним і навчитися спочатку досліджувати богословські трактати саме як богословські, а потім вже шукати в них відбитки світських «філософських ідей».

Бібліографію літератури про Василя Острозького див.: *Махновець*. Давня.. С. 558—559. Уривки з його трактату за виданням ППЛ передрукувала В. П. Колосова: *Укр. література XIV—XVI... С. 236—249, 550—551.*

У розділі згадуються «листи Максима Грека». У миру Михайло Триволіс (бл. 1470—1555), в молоді роки учень спочатку італійських гуманістів, потім Савонаролі, спочатку чернець-домініканець, а потім афонський, він 1516 р. вилхав як учений перекладач до Москви, де невдовзі опинився в монастирській'язниці, а потім у довільному засланні. Енциклопедична просвітницька діяльність Максима Грека справила благотворний вплив на слов'янську православну культуру XVI—XVII ст.

Виникає необхідність «розкрити» такі посилання в тексті розділу: Брошюра Бенедикта Гербеста 1586 года // ППЛ. 1882. Кн. 2. Стб. 581—600; «Ключ царства небесного» — западнорусское полемическое сочинение, 1587 г. // Архив Юго-Западной России... 1887. Ч. I. Т. 7. С. 232—249; Календар римский новый // Там же. С. 250-265; *Dobrowsky I. Institutiones linguae slavicae dialecti veteris quae quunt apud russos, serbos aliosque ritus graeci tum apud dalmatas glagolitas ritus latini slavos in libris sacris obtinet. Windobonae, 1822; Палиюдия Захария Копыстенского и ее место в истории западнорусской полемики XVI и XVII вв. / Исследования В. З. Завитневича. Варшава, 1883; Каратаев И. Описание славянорусских книг, напечатанных кирилловскими буквами. СПб., 1883. Т. I, с. 1491 по 1652 г. (Сб. ОРЯС. Т. 34).*